

**FAYZULLA XO‘JAYEV MA‘RIFATPARVARLIK FAOLIYATINING
YOSHLAR MA‘NAVIY SAVIYASINI YUKSALTIRISHDAGI AHAMIYATI****Jonuzoqov Muzaffar***Oriental universiteti magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Fayzulla Xo‘jayev ma‘rifatparvarlik faoliyatining yoshlar ma‘naviy saviyasini yuksaltirishdagi ahamiyati haqidagi ma‘lumotlar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Yosh buxoroliklardan, “So‘l qanot”, konstitutsion monarxiya, demokratik respublika, BXS, “Milliy ittihad”.*

Ma‘rifatparvar, islohotchi, milliy tiklanish va milliy yuksalish g‘oyasini ilgari surgan o‘zbek o‘g‘loni Fayzulla Xo‘jayevni ham haqli ravishda millatimizning asil fidoyi farzandlari qatoriga qo‘shish mumkin. Ilmli, o‘z zamonasining bilimdoni, siyosatdon va madaniyatli, o‘z tarixini yaxshi biladigan inson bo‘lgan Fayzulla Xo‘jayev 1896- yilda Buxoroda yirik savdogar oilasida dunyoga keldi. Uning otasi Ubaydullaxo‘ja Qosimxo‘jayev Moskvada o‘zining xususiy savdo mahkamasiga ega bo‘lib, Rossiyaning o‘zida hamda xorijiy bozorlarda qorako‘l teri bilan keng miqyosda savdo-sotiq yurgizar edi. U kelajakda o‘g‘lini o‘ziga o‘xshagan e‘tiqodli, ilmli, musulmon bo‘lib yetishishini istar edi. Fayzulla Xo‘jayev savdogar oilasida tug‘ilganligi uchun har tomonlama yaxshi ta‘minlangan edi. U otasidan qolgan boylikni jadid maktablari ochishga, yosh buxoroliklar faoliyatini moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga sarfladi. Buxoroning asl farzandi Fayzulla Xo‘jayev o‘zi boshchiligida milliy yuksalish va milliy tiklanish go‘yasini ilgari surib chiqadi. Bundan tashqari 1917-yildan boshlab Fayzulla Xo‘jayev va Abdurauf Fitrat yosh buxoroliklardan ajralib chiqqan “So‘l qanot”ga boshchilik qilishadi. Fayzulla Xo‘jayev jadidchilar bilan birgalikda Buxoroda konstitutsion monarxiya, so‘ngra demokratik respublika tuzish uchun kurashdilar. Fayzulla Xo‘jayev bu harakatga 1913-yilda qo‘shiladi. Bu harakat Buxoro sharoitida ma‘lum taraqqiyot ahamiyatiga ega edi. Yosh Fayzullada taraqqiyparvar g‘oyalarning shakllanishida Buxoroning dastlabki ma‘rifatparvarlaridan biri Abdulvohid Buxonovning sezilarli ta‘siri bo‘lgan. Buxoroda demokratik harakat aholi o‘rtasida ma‘rifat va madaniyat tarqatish uchun kurashdan boshlanadi. Mazkur maktablarda diniy ta‘lim asoslari bilan bir qatorda matematika, geografiya, tabiatshunoslik kabi dunyoviy va ijtimoiy fanlar ham o‘qitiladi. Yangi usul maktablar Buxoroda avvaldan mavjud bo‘lgan maktablarga(maktabi usuli qadimi)ga qarama-qarshi yo‘sinda tashkil etiladi. Milliy ziyolilar va mahalliy hukumatning maorifni isloh qilish harakatiga yetakchilik qilgan ayrim vakillari mavjud tuzumga va Buxorodagi mustabid boshqaruv usuliga tanqidiy

nazar bilan qaraganlarning barchasini yangi usul maktablari atrofiga birlashtira boshladi. Buxoro o'sha yillari musulmon dinining beshigi, islom dinining tayanchi hisoblanar edi. Shahardagi 364 ensiz va tor ko'chalarda 360 ta masjid, hammasi bo'lib 20 mingga yaqin talabaga ega bo'lgan 138 maktab va madrasa bo'lib, talabalarning aksariyati ruhoniy, savdogar, amir amaldorlari va boy tabaqa vakillarining bolalari edi. Fayzulla Xo'jayev o'z mamlakatining iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniyat sohalaridagi qoloqligiga barham berish, xalq ommasining turmushini yaxshilash yo'llarini qidirdi. Bu borada Fayzulla Xo'jayev va yosh buxoroliklar ham bir masalada - Buxoroni taraqqiyot yo'liga olib chiqish masalasida bir xil fikrda edilar. Jadidlar dastlab madaniy-ijtimoiy ishlar bilan shug'ullandilar, keyinroq esa uncha-muncha demokratik ozodlik haqidagi talablar bilan chiqa boshladilar. Jadidlar harakatida faol qatnashgan Fayzulla Xo'jayev Buxoroni taraqqiy ettirish uchun ham ayrim o'zgartirishlar kiritish lozimligiga tobora ko'proq ishonch hosil qila boshladilar. U jadidlar orasidan o'z g'oyalariga tarafdorlarni ham topdi va ulardan boshqa safdoshlari bilan birgalikda, 1917-yilda "Yosh buxoroliklar partiya"sini tuzdi. 1917-yil aprel oyida Yosh buxoroliklar Fayzulla Xo'jayev boshchiligidagi xalqqa ba'zi bir demokratik erkinliklarni berish kerakligi to'g'risidagi talablar bilan amirga murojaat qildilar. Ammo, amir yosh buxoroliklarga yon bosmadi, ulardan qattiq o'ch oldi. 1918-yilda vujudga kelgan Buxoro Kommunistik partiyasi xalq ommasining tub manfaatlarini ifodalar edi. Fayzulla Xo'jayev xalq ishiga shijoat bilan kirishib, hormaytolmay ish olib borib, BXSRR(Buxoro Xalq Sovet Respublikasi) Xalq Nozirlari Sovetining raisi lavozimida harakat qildi. Fayzulla Xo'jayev 1920-yil yanvar oyida Toshkentda tashkil topgan inqilobchi yosh buxoroliklar partiyasi Markaziy buyurosi raisi bo'lib ishlay boshladi. 1920-yil 14-sentabrda Buxoro Xalq Nozirlar Kengashini tuzdi. Fayzulla Xo'jayev Tashqi Ishlar Noziri lavozimida ishlay boshladi. Buxoro Respublikasi davlat arbobi bo'lgan Fayzulla Xo'jayev birinchi kundanoq mustaqil siyosat yurgazishga, Rossiya va xorijiy davlatlar bilan teng huquqli aloqalar o'rnatishga harakat qildi. U o'zbek xalqining farzandlari ilm olishi yo'lida ancha ishlarni amalga oshiradi. Talabalarni xorijiy mamlakatlarga jo'natib o'qitish tashabbusi bilan chiqqan. Fayzulla Xo'jayev ma'ruzalaridan birida xalqiga qarata shunday degan edi: "Barcha fikr va barcha bilimlar yagona oliy maqsad - bizning buyuk Vatanimizni barcha choralar bilan mustahkamlashga yo'naltirilishi lozim". Fayzulla Xo'jayev o'zining xalq oldidagi burchini bajarishda kuch va sog'lig'ini ayamas edi. U hatto bemorligiga qaramasdan Moskvada yosh respublikaning iqtisodiy va madaniy qurilishiga doir juda ko'p masalalarni hal qildi. Fayzulla Xo'jayev BXSRR hukumatining boshlig'i lavozimida 4 yil ishladi. Bu davr davlat arbobi bo'lgan uchun katta maktab, xo'jalik-tashkilotchilik ishlari maktabi bo'ldi. Fayzulla Xo'jayevning O'zbekistonni namunali respublikaga aylantirish to'g'risidagi ezgu niyati ro'yobga chiqdi. U faqat o'zbek millatining ravnaqi uchun emas,

balki o'nlab turli millat farzandlari mehnat qilayotgan O'zbekiston Respublikasining ravnaqi uchun, shu respublikada yashayotgan barcha millatlarning baxtli hayoti uchun kurashdi. Fayzulla Xo'jayev rahbarligida 1923-yildayoq aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish, umumiy ta'lim maktablari, bilim yurtlari va kurslar tarmog'ini kengaytirish sohasida anchagina amaliy choralar ko'rildi. Aholiga ishchilar, xizmatchilar, hunarmandlar, yersiz va kam yerli dehqonlarga davlat hisobidan tibbiy xizmat ko'rsatish, mehnat, ijtimoiy ta'minot hamda sog'liqni saqlash nozirligi tomonidan yo'lga qo'yildi. Eski Buxoroda 200 o'rinlik dastlabki shahar kasalxonasi, 12 ta davolash-ambulatoriya punkti ochildi. Fayzulla Xo'jayev 16 yoshga ham to'lmasdanoq otasi olamdan o'tadi. Shundan so'ng uning tarbiyasi kambag'al dehqon oilasidan chiqqan onasiga qoladi. Unga onasi hayotdagi barcha yaxshiyu yomon tomonlarni uqtirib, qiziquvchan, ziyrak yigitchaning hayot haqidagi tushunchalari shakllanishida katta rol o'ynagan birinchi omil onaning ta'siridir. Ana shunday yuksak, oliyjanob maqsadlarga intilgan Fayzulla Xo'jayev o'zining xalq oldidagi burchining jo'shqin g'ayrati bilan ado etdi. Ammo 1937-yil 9-iyulda Fayzulla Xo'jayev Moskvada qamoqqa olindi. Unga "O'ng trotskiychi blok" faoliyatiga qo'shilganligi, "Milliy ittihad" tashkiloti faoliyatiga rahbarlik qilganlik, "Bosmachilik" harakati qo'rboshilarini qo'llab-quvvatlaganlik, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Behbudiy va boshqa o'zbek ziyolilariga g'amxo'rlik ko'rsatganlik kabi ayblar qo'yilgan holda otishga hukm qilingan. Shu tariqa o'zbek xalqining otashqalb farzandi Fayzulla Xo'jayev qatag'onlar qurboniga aylangan. 1965-yil 6-mart kunida Oliy Sud harbiy kollegiyasi Fayzulla Xo'jayevni aybsiz deb topdi va oqladi. Fayzulla Xo'jayev boy ilmiy meros qoldirgan. Uning "Buxoro inqilobining tarixiga materiallar" (1926), "Buxorodagi revolyutsiya va O'rta Osiyoning milliy chegaralanish tarixiga doir" (1932) kitoblari, "BXSRdagi iqtisodiy ahvol" (1924), "Yosh buxoroliklar to'g'risida" (1926) "Jadidlar" (1926) kabi maqolalarida XX asrning birinchi choragidagi jiddiy muammolari haqidagi fikrlar bayon etilgan. Fayzulla Xo'jayev hayoti va faoliyati mustaqillik tufayli chuqurroq o'rganila boshlandi. 1996-yilda o'zbek xalqi o'zining fidoiy farzandi Fayzulla Xo'jayevning 100 yillik yubileyini nishonladi. Yubiley munosabati bilan Fayzulla Xo'jayev asarlari va u haqidagi tadqiqotlar nashr etildi. Mana shunday jonkuyar, ma'rifatparvar insonlar nomi mamlakatimiz mustaqilligidan so'ng tilga olinadigan bo'ldi. Bunga asosiy sabab xalqni erkinlikka, ma'rifatparvarlik ruhida tarbiyalanishini istamagan sobiq sho'ro vakillari Fayzulla Xo'jayev kabi milliy yuksalish ruhida kishilarni qoralaganligi edi. Shunday qoralanishlarga qaramay, Fayzulla Xo'jayevning asosiy maqsadi xalqni ilmi qilish edi. Shunga qaramay u o'z hisobidan talabalarni chet elga o'qitish uchun jo'natadi. Jadidchilik harakatini ilgari surib yoshlarni unga jalb etadi. Uning bu harakatlari bejizga ketmay balkim xalqni milliy va ijtimoiy yuksalish sari olib boradi. Fayzulla Xo'jayev otasidan tadbirkorlik qobiliyatini meros qilib olmadi, u davlat arbobi bo'lib

yetishib jadidchlik g'oyalarini ilgari surgan edi. Buxoroning markazida Fayzulla Xo'jayev uy-muzeyi tashkil etildi. Uy-muzey me'morchilikning yorqin namunasi, nafaqat o'zining boy, millioner savdogar egasi bilan, balki hashamatli mehmonxonani eslatuvchi ajoyib ko'rinish bilan mashhur bo'lgan. Bugungi kunda, uy-muzeyda Buxoro amirligi gullab-yashnagan davrning aks-sadolari, ota va o'gil Xo'jayevlarning hayoti haqida hikoya qiluvchi bir qancha ko'rgazmalarni ko'rish mumkin. Mustaqilligimiz tufayli mana shunday shaxslar nomi yana qayta tilga olinganligi biz uchun katta baxtdir. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash o'rinliki, Fayzulla Xo'jayevning ma'rifatparvarlik faoliyati nafaqat ta'lim tizimini balki aholi ijtimoiy yashash tarzini yaxshilashda va yangilashda poydevor bo'lib xizmat qilganligini ta'kidlash lozim.

Adabiyotlar

1. Eshonov O. Fayzulla Xo'jayev. Toshkent: O'zbekiston, 1972. 114 b.
2. Xo'jayev F. Tanlangan asarlar. 2-jild. Toshkent: Fan, 1978. 596 b.
3. Xo'jayev F. Tanlangan asarlar. 3-jild. Toshkent: Fan, 1980. 670 b.
4. Ziyouz.com.kutubxonasi.